

ЯК ПРОСЛАВИЛАСЯ ХАРЧУКОВА “НЕСЛАВА”

Серед усіх творів, які вийшли за життя Бориса Харчука, ця повість чи не найменша за обсягом. Книжка “Неслава” побачила світ у 1968 році. Художник В. Кузьменко на її титульній сторінці зобразив зелено-сині квадрати, а між ними – чорні. Хто знає, що мав на думці художник, можливо, це символізує життєві незгоди головного героя Юрія Подоляна. Я ж пригадав похмурий зимовий день 16 січня 1988 року... Саме цього числа серце письменника здригнулося від смертельного бою й навіки зупинилося. Не вірилось... Адже рік тому був коротенький лист, у якому Борис Микитович писав: “Шановний Олег! Прочитав літературну сторінку (ідеться про кременецьку газету “Прапор перемоги” Тернопільської області. – О. В.). Ваше оповідання (“Нерозстріляний ранок”. – О. В.) справило непогане враження – воно ненарочите, щире. В інших творах забагато літератури, а життя замало. Ймовірно, я помиляюся. Обіцяю, що цього літа завітаю до Вас. Отож, до зустрічі. Бажаю Вам творчості. Б. Харчук. 16.01.87 р.”.

Здається, це один із його останніх листів, адресованих на Кременеччину. Дуже шкодую, що не надіслав тоді письменникові тих схвальних і теплих слів, які прозвучали на одному із засідань літературно-мистецького об’єднання “Вересневі дзвони” про його повість “Неслава”. Саме вона із часу її опублікування набула широкого резонансу і стала об’єктом пристрасних дискусій наприкінці 1960-х років. Цей твір серед інших згадує В. Дончик: “Візьмемо 1968 рік. Рідко буває, щоб один рік був показовим щодо всіх тенденцій, а цей став саме таким. Аналог, здається єдиний, бо саме 68-м роком датується поява “Собору” О. Гончара, “Дива” П. Загребельного, “Мальвів” Р. Іванчука, “Родинного вогнища” Є. Гуцала, а 1967 р. – “Мертвої зони”, “І будуть люди” А. Дімарова, “Катастрофи” В. Дрозда, “Набережної К.” В. Шевчука, “Криниці для спраглих” І. Драча, “Жбаном вина” Р. Федоріва, “Неслави” Б. Харчука, “Березневого снігу” І. Чендея, “Неопалимої купини” С. Плачинди та Ю. Колісниченка. Що поєднує ці романи і повісті? Більшість із них порушували проблеми пам’яті як основи духовності людини, повертали читача до джерел, до коріння, і більшість з них (фактично всі, крім кількох) зазнали злої і несправедливої критики” [1, 298].

Але книжка Б. Харчука не була “знеславлена” критиками. Тоді на неї не з’явилося жодного відгуку, ні позитивного, ні негативного. Сьогодні цю повість високо поцінують дослідники української літератури, зокрема В. Медвідь. Однак доля її не була щасливою. У Кременці жоден примірник згаданого видання не потрапив до рук читача. Усі вони були закуплені зацікавленою особою – тодішнім директором Кременецького педінституту, який упізнав себе в одному з непривабливих персонажів твору. Чому ж так гостро сприйнявся цей твір? Адже він не був викривальним; у ньому йшлося про Юрка Подоляна – головного героя повісті, про його нелегке дитинство, про юність у важкі повоєнні роки. Про це розповідається в першій частині.

Друга частина “Неслави” написана у формі щоденника викладачки педінституту Вікторії Інсарової (прототип Наталії Миколаївни Ісаєвої, першої дружини письменника). Така форма викладу матеріалу в художньому творі дає змогу розкривати внутрішній світ людини. Чому автор удався якраз до неї – невідомо, однак сам він оцінює її контроверсійно: “...На таку розкіш, як щоденник, марнувати часу не варто. І що таке щоденник? Брудна білизна”. Певною мірою те, що містив цей щоденник, стосувалося молодой родини Харчуків. Адже образ студента Юрія Подоляна частково автобіографічний. Його почуття до викладачки зарубіжної літератури сколихнули весь інститут. Зрештою, обоє закоханих дорого заплатили за свої почуття: героїня змушена була залишити педагогічну роботу, а Подоляна відрахували з інституту. Очевидно, що поява “Неслави”

й була викликана життєвою колізією, яка випала на їхню спільну долю. Чи, можливо, це своєрідне мирне втілення протесту письменника, який навчався у Кременецького педінституті.

Головна героїня повісті Вікторія Інсарова за направленням прибуває на роботу в Турський педінститут. Оскільки автор наголошує, що це колишній єзуїтський колегіум, у якому проросло перше польське повстання в позаминулому столітті, то в ньому немов упізнаємо Кременецький інститут, а згодом – і сам Кременець: “А гори тягнуться пасмом, облягають. Порослі знизу стрімкими соснами, що всією своєю зеленою силою лізуть, деруться ген-ген, ті гори біліють під небом кам’яними лисинами...” [2, 72].

Герої, з якими довелося зустрітися Вікторії Інсаровій, виведені автором із глибоким зануренням у їхні характери, учинки, дії ще до знайомства з директором педінституту Лаврентієм Павловичем Братуцем. Його кабінет виглядає непривабливо: “Крісло, в якому сидів директор, високе й тверде, а я – в м’якому, шкіряному, з нього хто б не всівся, не видно” [2, 68]. А ось як змальовано портрет головного героя Юрія Подоляна, що його вперше побачила на лекції молода викладачка зарубіжної літератури Вікторія Інсарова: “Чорний, у зеленому військовому кітелі, він одразу впав мені у вічі. Не стільки він, як пляма на його кітелі, під підборіддям. Комір туго застібнутий, біліє смужечка підкомір’я, а пляма виступає, масна й блискуча...” [2, 76]. Цей образ багато в чому схожий на Бориса Харчука. Мабуть, не думала тоді Наталія Михайлівна Ісаєва, що бачить перед собою майбутнього письменника і свого нареченого в особі кременецького студента. Про те, що Борис Микитович, навчаючись у Кременецькому педінституті, був неординарною особистістю, свідчить трактування людської честі й волі, яке він уклав до вуст Юрія Подоляна: “Всі люди народжуються однаково. Але кожна людина починається з честі. Для цього вона мусить бути незалежною. Тоді людина стає громадянином, і її обов’язок – утвердити себе перед світом. Нема виняткових осіб, є виняткове розуміння своєї сили, свого права бути громадянином. Честь – не воля, а обов’язок відстоювання цієї волі. Раб тому й раб, що він залежний. І якщо його рабська честь, – служити й прислужуватися, то від його громадянства тхне кізяком. Він підлюдина, яка мукає” [2, 78].

Привертає увагу також образ згаданого Братунця, який спочатку був подібний на миротворця “у сірому костюмі, чуб сивого гривою зачесаний на правий бік. Сутулий, зігнутий у плечах, директор – сама чуйність...” [2, 68]. Та згодом його портрет набуває гротескових рис: “Високий сірий капелюх із широкими крисами, здавалося, прикрив не тільки його голову, а всю приінститутську садибу...” [2, 81].

Ще яскравіше така гротескова манера зображення простежується тоді, коли Б. Харчук застосовує гоголівський прийом, описуючи кременецький ринок: “...А базар – гоголівський. Ярмарчани запруднили все. Торгують на возах, на машинах... М’ясо не важать, відрубують стегно і продають на око. Мед – глечиками, масло – грудками, картопля – мішками... На базарі повно наших, інститутських. Попередягалися у старе, щоб часом не забруднитися, і снують між рядами. Директор із директоровою. На ньому військова накидка, тільки по капелюху можна впізнати. Директорова у вилиняному пальто. Крутить Лаврентієм Павловичем, повертає його і сюди, і туди, в його обох руках – ремінні трофейні сумки; він бідний, аж згинається. А перед ним весь час задкує завгосп, вертить головою, як гусак. На його плечах мішок картоплі. Розпихає усіх, пробиває для директора й директорової дорогу... Завкафедрою Заборський у високих мисливських чоботях, з вінком цибулі на шії. Кременезний чоловічище тербищить не тільки широкі корзини, а й наче хоче посадити в одну із них свою мізерненьку жіночку. Посадив би, та обидва кошики набиті так, що з них аж вивалюється. Його жіночка з авоськами – плиг-стриб” [2, 84-85].

Тому й не дивно, що Б. Харчук доходить такого висновку: “Одні прикривають свої душі гарним одягом, інші гарними словами, а базар їх усіх роздягає” [2, 85].

Гумор для Б. Харчука не самоціль, а насамперед – прагнення сказати правду про бездумність покiрного керiвництва навчального закладу в пiдготовцi до рiзних святкових дат: “Демонстрацiя – оркестр i колони. В головi директор з директоровою. На їх грудях червонi банти. Директорова з чорноi стала червонястою: пофарбувалася. Берет на самiсiнькiй макiвцi... Лаврентiй Павлович здiймається на трибуну, посеред стадiону його половина нiтиться. Бiля неї виростає весь в медалях i орденах завгосп...” [2, 88].

Кульмiнацiйний момент твору настає, коли в колi захмелiлих однокурсникiв Подоляна один iз них проспiвав такi слова: “Наш директор Братунець – не доцент, а Брехунець...”. Усi здогадалися, що це робота поета-початкiвця Юрка Подоляна. Чим поплатився потiм вiн, здогадатись неважко. Лише з часом Подолян змiг здобути фiлологiчну освiту, залишаючись чесним iнтелiгентом: “Живi вмирають, захищаючи честь i безчестя – своє безсмертя, – подумав вiн. – Я теж листок вiд дерева свого роду...” [2, 129].

Чи могло статися так, щоб книжка пройшла непомiченою повз бюрократичне око провiнцiалiв-освiтян? Могла, якщо б у нiй були якiсь надуманi та вигаданi герої, а не вихопленi з iнститутського життя друзi-однокурсники та викладачi, до того ж iз частково змiненими прiзвищами. Мабуть, тому “Неслава” передавалася з рук у руки, про неї було чимало усних критичних суджень, але на письмову рецензiю так нiхто й не наважився, очевидно, знаючи наперед, що вона не буде надрукована. На наше прохання перша дружина письменника Н. М. Iсаєва, котра згодом працювала в Центральнiй науковiй бiблiотецi АН УРСР, провела бiблiографiчний пошук рецензiй чи навлiть згадок про повiсть, але виявити їх не вдалося.

Життя i творчiсть Бориса Харчука чимось схожi на метафоричний образ Чорного шляху, на який його герой дивився завжди голодно i смачно. Звiдки вiн береться й куди веде? Хто скаже? Можливо, твiр талановитої молодої поетеси Любовi Нiжник-Буряк – певно, чи не єдина присвята його “Неслави” – сколихне в наших душах i серцях пам'ять про видатного творця на теренi Слова:

...А Чорний шлях...
Я ним ще не ступала.
Якi там лишенi слiди
пiдкiв?
Iдуть дощi.
Моя? Чиясь?
Вiкiв?
Любов горить.
Iз згарища очей,
I попелища вуст –
покута.
Бездонна нiч,
але приходить день,
I хтось повернений,
а хтось – забутий.

Комусь – спасiння,
а комусь – вiнок i в узголив'я –
хрест iз цинку...
Хто править балом –
Сатана чи Бог...
А Чорний Шлях...
Два рушники пiд небом.
А Чорний Шлях...
Мiж люди, в вiчнiсть, в Лету?
Хто ходить ним?
Блукальцi без потреби?
Пророки?
Перелесники?
Поети?
...А Чорний Шлях?..

ЛІТЕРАТУРА

1. Дончик В. Український радянський роман. – К.: Дніпро, 1987.
2. Харчук Б. Неслава. – К.: Радянський письменник, 1968.

Отримано 1 липня 2011 р.

м. Кременець

